

א

בחצוצרות וקול שופר במקדש

מבוא

א. תקיעה במקדש בשופרות ובחצוצרות

1. בראש השנה ובעת צרה

2. ביובל

3. במעמד הקהל

4. עם הקרבנות

5. "הריעו לפני המלך ה'"

ב. השופרות והחצוצרות – כסף וזהב

1. ציפוי פי השופר במקדש

2. החצוצרות במקדש – מכסף או מזהב?

3. חצוצרות בעת צרה, בראש השנה ובהקהל

4. "התורה חסה על ממונם של ישראל"

ג. התוקעים בשופרות ובחצוצרות

ד. מקום התקיעה במקדש

ה. אופן התקיעה בחצוצרות ובשופרות כאחד

1. תרי קלי לא משתמעי

2. התקיעה במקדש – המקום או היום?

3. לתקוע בחצוצרה ולשמוע קול שופר

4. תקיעה גדולה

סיכום

מבוא

במשנה ראש השנה (ג, ג-ד) נאמר:

שופר של ראש השנה של יעל פשוט ופיו מצופה זהב, ושתי חצוצרות מן הצדדין; שופר מאריך וחצוצרות מקצרות, שמצוות היום בשופר. בתעניות בשל זכרים כפופין ופיהן מצופה כסף, ושתי חצוצרות באמצע; שופר מקצר וחצוצרות מאריכות, שמצוות היום בחצוצרות.

הגמרא בראש השנה (כו ע"א) לומדת מהפסוק: "בחצוצרות וקול שופר הריעו לפני המלך ה'" (תהלים צח, ו), שרק בבית המקדש היו תוקעים בחצוצרות ובשופר. האם יש ללמוד מכאן עיקרון שבכל הזמנים בהם יש מצוה לתקוע במקדש, היו תוקעים באופן זה? מי הם התוקעים? והיכן היו תוקעים? מה המיוחד בשופרות אלו?

ממה היו עשויים החצוצרות, ובמה ייחודן? כיצד בפועל היו תוקעים בחצוצרות ובשופר ביחד?

א. תקיעה במקדש בשופרות ובחצוצרות

1. בראש השנה ובעת צרה

בראש השנה תוקעים בשופר, ומקורו מהנאמר: "יום תרועה יהיה לכם" (במדבר כט, א). בגמרא בראש השנה (לג ע"ב) דרשו גזירה שווה מיובל, שם נאמר: "והעברת שופר תרועה בחדש השבעי" (ויקרא כה, ט) – "ללמדך שכל התקיעות של החודש השביעי בשופר". במלחמה ובעת צרה נאמר: "וכי תבאו מלחמה בארצכם על הצר הצר אתכם והרעתם בחצצרת, ונזכרתם לפני ה' אלקיכם, ונושעתם מאיביכם" (במדבר י, ט). מכאן שבראש השנה תוקעים בשופר, ובעת צרה – בחצוצרה. חז"ל לימדונו, שבמקדש היה ביטוי מיוחד לעיקר מצוות היום, ורק במקדש תקעו בראש השנה ובשעת מלחמה בשופר ובחצוצרות יחדיו.

בגמרא בראש השנה (כו ע"א) נאמר עוד:

רב פפא בר שמואל סבר למיעבד עובדא כמתניתין (תוס' ר"ד: חשב לתקוע בשופר ובחצוצרה בראש השנה, כמו הדין האמור במשנה). אמר ליה רבא: לא אמרו אלא במקדש. תניא נמי הכי: במה דברים אמורים? במקדש, אבל בגבולין – מקום שיש חצוצרות אין שופר, מקום שיש שופר אין חצוצרות.

וכן הנהיג ר' חלפתא בציפורי ור' חנניא בן תרדיון בסיכני (שתקעו בחצוצרה ובשופר), וכשבא הדבר אצל חכמים אמרו: לא היינו נוהגים כן אלא בשער מזרח ובהר הבית בלבד.

אמר רבא ואיתימא ר' יהושע בן לוי: מאי קראה? דכתיב "בחצצרות וקול שופר הריעו לפני המלך ה'" – לפני המלך ה' הוא דבעינן חצוצרות וקול שופר, אבל בעלמא לא.

בסוגיה שלפנינו ישנה התייחסות מפורשת רק לתקיעה בחצוצרות ובשופר ביחד במקדש בראש השנה ובתעניות ציבור. כדברי הסוגיה כאן פוסק גם הרמב"ם בשני מקומות: בהלכות שופר א, ב – שם עוסק בדיני ראש השנה, ובהלכות תענית א, ד, ו-ד, יז – שם עוסק בדיני תענית ציבור.

2. ביובל

במצוות יובל נאמר בתורה: "והעברת שופר תרועה בחדש השבעי". האם במקרה זה תקעו במקדש גם בחצוצרה?

רש"י לראש השנה כז ע"א, כותב: "מקום שיש חצוצרות אין שופר, מקום שיש שופר אין חצוצרות – מקום שיש שופר, כגון ראש השנה ויובל". מכאן שלפי רש"י תקעו ביובל במקדש בשופר ובחצוצרות, ומחוץ למקדש תקעו ביובל רק בשופר, כמו בראש השנה. כך כותב גם הר"ן לראש השנה ו ע"א בדפי הרי"ף.

הרב יוסף באב"ד, מנחת חינוך, מצוה שלא, אות ב, כותב אף הוא שביובל היו תוקעים במקדש בשופר ובחצוצרות, "כי שווה היובל לראש השנה". המנחת חינוך רומז להמשך המשנה בראש השנה (ג, א), האומרת: "שווה היובל לראש השנה לתקיעות ולברכות". אמנם רש"י, הרמב"ם ומפרשים נוספים דנו בהשוואה זו, ולא הזכירו מפורשות שהדמיון הוא גם ביחס לאופי התקיעות שבמקדש. כן העיר המנחת חינוך, שהרמב"ם לא כתב דין זה במפורש, אך זאת משום ש"לא הוצרך הרמב"ם לפרש כאן, כי כל דיני שופר כתב בהלכות שופר, ותלמד לכאן" – דהיינו: ליובל.

הסבר זה של המנחת חינוך דחוק מאוד, מאחר שבהלכות שופר עסק הרמב"ם רק בהלכות שופר של ראש השנה, ולא בהלכות שופר של יובל, שבהן עסק הרמב"ם בהרחבה בהלכות שמטיטה ויובל י, י-יב. שם גם מתייחס הרמב"ם למשנה בראש השנה הנ"ל. אולם שם אין הרמב"ם כותב דבר ביחס לאופי התקיעות שביובל במקדש.

במקום אחר, במצוה שפד, אות ד, דן המנחת חינוך בהרחבה בשאלה: מדוע לא כתבו הרמב"ם והחינוך שבמקדש היו תוקעים בחצוצרה ובשופר ביחד בכל יום (לדברי החינוך), או בכל המועדים על הקרבנות (לשיטת הרמב"ם)? כוונת הפסוק שהובא בגמרא כמקור לתקיעה כזו היא שלפני המלך ה' יש לתקוע בחצוצרות ובשופר, ואם כן הרי שיש לעשות כן בכל פעם שתוקעים במקדש, ולא רק בראש השנה ובתענית ציבור. לדעתו, המשנה בתמיד (פ"ז, מ"ג), שעוסקת בדיני התקיעה על הקרבנות במקדש, היתה צריכה לומר זאת.

המנחת חינוך לא הזכיר במצוה שפד, אות ד, את דבריו במצוה שלא, אות ב, שם כתב שתוקעים גם ביובל במקדש בחצוצרות ובשופר, ושהרמב"ם סמך על דבריו במקום אחר.¹ אף על פי כן, בהמשך דברי המנחת חינוך, במצוה שפד, אות ה, ישנה התייחסות גם ליובל, כאשר הוא דן בשאלה (שבה נעסוק בהרחבה לקמן): מי הם התוקעים במקדש בחצוצרות ובשופר, האם דווקא כוהנים או גם אחרים? בתוך הדיון, מצטט

1. המנחת חינוך שם מביא הוכחה נוספת לכך שרק בראש השנה ובתענית היו תוקעים במקדש בחצוצרות ובשופר, מהגמרא בראש השנה כז ע"א; אך הוא עצמו טוען שמשם אין הוכחה מוחלטת. ואכן, השפת אמת לראש השנה כז ע"ב במשנה ומפרשים נוספים דחו ראייה זו. מהלך אחר בעניין ראה: חידושי הגר"ר בענגיס, חלק ב, סימן סא.

המנחת חינוך מדרש מהספרי, שממנו ניתן להבין שביובל תקעו במקדש גם בחצוצרות. בספרי בהעלותך, סימן עה, נאמר:

אמר ר' טרפון: אקפח את בני אם לא ראיתי שמעון אחי-אמי שהיה חיגר ברגלו, שהיה עומד ומריע בחצוצרות.
אמר לו ר' עקיבא: הן, שמא בראש השנה וביום כיפור ביובל.
אמר לו: העבודה, שלא בדית. אשריך אברהם אבינו שיצא עקיבא מחלצ'ך! טרפון ראה ושכח, עקיבא דורש מעצמו ומסכים להלכה; הא כל הפורש ממך כפורש מן החיים.

מכאן ניתן להוכיח שהמנהג היה לתקוע במקדש ביובל גם בחצוצרות, ולא רק בשופרות, ולכך הסכימו ר' עקיבא ור' טרפון.
על הוכחה זו יש להעיר, שבמקורות המקבילים למדרש הספרי כתוב: "אמר לו ר' עקיבא: שמא ראית כך בהקהל", ולא: "שמא ראית כך בראש השנה וביום כיפור של יובל".²

בספרי לא נאמר שתקעו בחצוצרה ובשופר יחדיו, אלא שתקעו בחצוצרה. יתכן שעובדה זו קשורה לנאמר בגמרא בשבת (ו' ע"א), שבזמן מסויים היו קוראים ל"שופר" "חצוצרה" ול"חצוצרה" – "שופר". יתכן, לפי זה, שהתקיעה המדוברת היתה אכן בשופר.

עוד יש להעיר, שהתנאים המוזכרים בספרי, ר' עקיבא ור' טרפון, חיו בסוף ימי בית שני ולאחריו. ההנחה שבבסיס המדרש היא, שאכן נהג יובל בבית שני. אבל שיטת הרמב"ם, בהלכות שמיטה ויובל י, ג ו-ח, והחינוך, מצוה של, כשיטת רוב הראשונים, שבבית שני לא נהג יובל כלל, ורק מנו את השנים ליובל בכדי לקדש שמיטות. מכאן שהרמב"ם והחינוך לא יוכלו לקבל את הגירסא בדברי ר' עקיבא, שהמעשה עם דודו של ר' טרפון היה ביום כיפור של יובל, ויצטרכו לגרוס שהמעשה היה בהקהל.
נמצאנו למדים, איפוא, שאין מקור מפורש בספרות התנאים או האמוראים לכך שביובל תקעו במקדש בחצוצרה ובשופר; זאת לעומת שיטת רש"י וכן המנחת חינוך, שפירשו שביובל תקעו גם בחצוצרה במקדש.

2. כך בתוספתא סוטה ז, ה; ירושלמי מגילה א, י; ירושלמי יומא א, א. כמו כן בביאור הגר"א לספרי בהעלותך מופיעה המילה "ביובל" בסוגריים, אם כי המילים "יום כיפור" כתובות ללא סוגריים. בספרי מהדורת ר' מאיר איש שלום מצוין בהערות, שאין הכוונה שתקעו בחצוצרה ביובל, כיון שבתורה נאמר "שופר" בלבד; אלא הכוונה שם היא ללמד על תקיעת כוהנים בעלי מומים בתקיעת שופר ביובל במקדש. בפסיקתא רבתי, פרק לט, מופיע עניין זה כהלכה משמו של ר' עקיבא, ולא כסיפור דברים בעקבות מעשה. גם שם לא נאמר שתקעו בחצוצרה ביחד עם השופר, ולא נאמר שזה היה בבית המקדש.

3. במעמד הקהל

אם אכן נקבל את גירסת הירושלמי והתוספתא לעיל במעשה עם דודו של ר' טרפון, יצא שבהקהל תקעו במקדש בחצוצרה. על זאת יש לשאול: מנין שתקיעה זו בהקהל במקדש היתה עם שופר? ומהו מקור החיוב לתקוע בחצוצרה בהקהל במקדש? והלא בפרשת הקהל בתורה (דברים לא, י-יג) לא נאמר דבר בעניין זה. בתוספתא בסוטה (ז, ה) נאמר:

אותו היום (=בהקהל) כוהנים עומדים בגדרים ובפרצות, וחצוצרות של זהב בידהם. תוקעין ומריעין ותוקעין. כל כהן שאין בידו חצוצרות – אומרים: דומה זה שאינו כהן. שכר גדול היה לאנשי ירושלים שמשכירין חצוצרות בדינר של זהב. בו ביום ראה ר' טרפון חיגר עומד ומתריע בחצוצרות; משם אמרו: חיגר תוקע במקדש.

נראה שיש לראות בתקיעה בחצוצרות בהקהל מעין תקנה דרבנן, אך לא חובה מהתורה. מתי ולשם מה היו תוקעים בחצוצרות בהקהל? הרמב"ם בהלכות חגיגה ג, ד, כותב: "כיצד הוא קורא? תוקעין בחצוצרות בכל ירושלים כדי להקהיל את העם". כלומר: תפקיד החצוצרות בהקהל הוא להקהיל את העם. תפקיד זה כה חשוב, עד שהרמב"ם שם, בהלכה ז, פוסק שאם יום מעמד הקהל חל בשבת דוחים את המעמד לאחר השבת, "מפני תקיעת החצוצרות, שאינן דוחים את השבת". אמנם הראב"ד שם חולק עליו, ולפיו דחיית המעמד לא נעשתה בשל החצוצרות אלא בשל הבימה שהיתה צריכה לעמוד שם כבר בערב החג (מיום חמישי), מפני שהמעמד אירע במוצאי יום טוב ראשון (בערב שבת). כדי שלא לדחוק את העזרה היו דוחים את המעמד ביום אחד, למוצאי שבת. מחלוקת הרמב"ם והראב"ד היא, למעשה, מחלוקת בירושלמי מגילה (א, ה), וכפי שמבאר שם הכסף משנה.³

מפרשי הירושלמי שם דנים בזיהוי המקור לחובת התקיעה בחצוצרות בהקהל. בעל שיירי הקרבן מפרש, שהתקיעות בהקהל הם מצוות עשה, שנאמר: "וביום שמחתכם ובמועדיכם... ותקעתם בחצוצרות" (במדבר י, ז). לפיו, התקיעה בהקהל היא כמו התקיעה במועדים. אמנם יש להעיר, שבפסוק נאמר שהתקיעות במועדים היא "על עלתיכם ועל זבחי שלמיכם". בעל מראה הפנים מפרש: "דכל הקהל בתקיעה, דכתיב 'ובהקהל את הקהל' (במדבר י, ז), ואינה אלא סימן בעלמא". לשיטתו, אין התקיעה קשורה לעבודת הקרבנות, אלא נובעת מהצורך להקהיל את העם; וגם מקור זה אינו אלא אסמכתא בעלמא.

3. על משמעותה של מחלוקת הרמב"ם והראב"ד בשאלה זו של דחיית מעמד הקהל שחל בשבת, ראה במאמר: "הוספות ושינויים במבנה המקדש בשל שמחת בית השואבה ומעמד הקהל".

נראה שהרמב"ם אף הוא הבין כפירוש מראה הפנים את תפקיד החצוצרות, שהרי כתב במפורש בהלכות חגיגה ג, ד, שהחצוצרות נועדו להקהיל את העם. מכל מקום, לא מצאנו בשום מקור שבהקהל תקעו במקדש גם בשופר לשם הקהלת העם, מלבד התקיעה בחצוצרה, כפי שהיה נהוג במדבר. אף אם נראה את התקיעה בחצוצרות בהקהל כחלק מעבודת הקרבנות של כל יום או של המועדים, עדיין יהיה עלינו לתת את הדעת על השאלה, אם בנוסף לתקיעה בחצוצרות היתה גם תקיעה בשופר.

4. עם הקרבנות

על התקיעה בעת הקרבת הקרבנות כתוב בתורה: "וביום שמחתכם ובמועדיכם ובראשי חדשיכם ותקעתם בחצוצרות על עלתיכם ועל זבחי שלמיכם, והיו לכם לזכרון לפני אלקיכם, אני ה' אלקיכם" (במדבר י, י). כאמור לעיל (סעיף 2), שאל המנחת חינוך, במצוה שפד, מדוע לא נזכר מפורש בשום מקור שבשעה שתקעו על הקרבנות במועדים (לשיטת הרמב"ם) או על קרבנות שבכל יום (לשיטת החינוך) תקעו גם בשופרות, ונשאר בצריך עיון.

הרמב"ם בספר המצוות, מצוות עשה נט, ובעקבותיו החינוך, מצוה שפד, כתבו שמצוה לתקוע בחצוצרות על הקרבנות ובעת צרה (מלחמה ותענית), אך הם לא הזכירו שצריכים לתקוע גם בשופר. אפילו ביחס למלחמה ולעת צרה, שלגביהם נאמר בגמרא בראש השנה (כז ע"א) שהיו תוקעים במקדש בשופר ובחצוצרות, לא ציינו זאת הרמב"ם והחינוך. יש לומר שהואיל והמקור לכך הוא מדברי קבלה – מפסוק בספר תהלים – ואין זו מצוה מפורשת בתורה, לא ראו הרמב"ם והחינוך צורך להזכיר זאת בפירוט מניין המצוות של התורה.

סיכומם של דברים עד כאן: בראש השנה, בשעת מלחמה ובתעניות ציבור תקעו במקדש בחצוצרה ובשופר יחד. לגבי יובל אין מקור מפורש במקורות התנאים והאמוראים שתקעו גם בחצוצרה, וכן הרמב"ם לא הזכיר זאת מפורשות. מרש"י בגמרא בראש השנה (כז ע"א) ועל פי גירסה אחת בספרי משמע שכן תקעו בחצוצרה ובשופר, וכך סובר המנחת חינוך במצוה שלא. ביחס להקהל עולה מכל המקורות שתקעו רק בחצוצרה, למטרת הקהלת העם. כך עולה גם מהירושלמי ומרמב"ם. לא מוזכר שתקעו גם בשופר. בשעת הקרבת הקרבנות תקעו רק בחצוצרה ולא בשופר. אין מקור בספרות התנאים והאמוראים שתקעו גם בשופר.

5. "הריעו לפני המלך ה'"

מהו ההבדל שבין ראש השנה ותעניות לבין קרבנות הקהל ויובל? אם המקור לתקיעה בשופר ובחצוצרה במקדש הוא מהפסוק בתהלים: "בחצוצרות וקול שופר הריעו לפני המלך ה'", הרי שלכאורה אין סיבה לחלק בין המצבים.

בפסוק בתהלים מבואר, שרק במקום שבו נצטוונו להריע, ולא לתקוע, אזי יש לתקוע לפני ה' בחצוצרות ובשופר. "בחצוצרות וקול שופר הריעו לפני המלך ה'". כך מדייק השפת אמת לראש השנה כו ע"ב.⁴

יש להבחין בין התרועה לתקיעה. התרועה היא קול שבור, רעוע, ואילו תקיעה היא קול ישר ופשוט. לכל אחד מהזמנים שעסקנו בהם יש ציווי שונה, ובו מתאפיינת בצורה ייחודית המצוה העיקרית של אותו המצב.

לגבי הקרבנות נאמר: "ותקעתם בחצוצרות על עלתיכם ועל זבחי שלמיכם". לפי ההבחנה דלעיל, ברור שהפסוק בתהלים אינו עוסק במצב זה, שכן הוא מזכיר תרועה ולא תקיעה.

לגבי הקהל, כאמור, אין מקור מפורש בתורה ללימוד חובת התקיעה. אם נפרש כשיטת בעל שיירי הקרבן, שהתקיעה בהקהל היא חלק מעבודת הקרבנות, נקבל, כזכור לעיל, שעיקר המצוה הוא התקיעה ולא התרועה. אפילו אם נפרש כשיטת בעל מראה הפנים, שהתקיעה בהקהל נועדה להקהלת העם, הרי שהמקור בתורה הוא סמך בעלמא, ובמפורש כתוב בתורה בעניין הקהלת העם: "ובהקהל את הקהל תתקעו ולא תריעו" (במדבר י, ז).⁵

החריג היחיד הוא דין יובל, שם נאמר במפורש: "והעברת שופר תרועה בחדש השבעי" (ויקרא כה, ט). יתכן שזה המקור לשיטת רש"י לראש השנה כז ע"א, ממנו עולה שביובל תקעו במקדש בשופר ובחצוצרות. הרמב"ם לא כתב דבר בשאלה זו, וקשה לקבל את דברי המנחת חינוך במצוה שלא, שהרמב"ם סומך על מה שכתב בהלכות שופר. כמו כן אין לסמוך על דברי הרמב"ם בהלכות שמיטה ויובל י, י-יא, שם הביא להלכה את המשנה בראש השנה (ג, א): "שווה היובל לראש השנה לברכות ולתקיעות". הרמב"ם בעצמו מבחין בין התקיעות, ומסתבר שהדמיון איננו מוחלט. מה גם שהרמב"ם בספר המצוות, עשה קלז, במקום שבו הוא דן בתקיעת השופר ביובל, מבחין הבחנה מהותית בין מצוות תקיעת השופר ביובל לבין התקיעה בראש השנה. וכך הוא כותב:

והנה נתבאר ששווה היובל לראש השנה לתקיעות ולברכות... וידוע כי התקיעה ההיא היא ביובל אמנם לפרסם החירות ושהוא מן הכרזה, והוא אמרו: "וקראתם דרור בארץ לכל ישיביה" (ויקרא כה, י), בארץ הנזכרת. ואין עניינה כעניין תקיעת ראש השנה, כי הוא זכרון לפני ה', וזהו להוציא את העבדים.

4. אם כי הוא לא פירש כן בחידושו לזבחים סח ע"א, ד"ה חי.

5. בעניין התקיעה בהקהל, ראה: הרב שלמה גורן, "מצוות הקהל לאור ההלכה", תורת המועדים, עמ' 127-139; הרב יהודה גרשוני, "תקיעת חצוצרות בהקהל", ספר הקהל, עמ' 485-491.

דברים ברוח זו, אם כי בהקשר אחר, נאמרו גם בתוס' לראש השנה כו ע"ב, ד"ה של יעל, וד"ה רבי יהודה, וכן בראשונים אחרים. ביובל מטרת התקיעה היא הכרזה ושחרור, ואילו בראש השנה המטרה היא זכרון לפני ה'.

נראה שהביטוי בפסוק: "בחצצרות וקול שופר הריעו לפני המלך ה'" – לא בא ללמד רק שמריעים ולא תוקעים, וכן אין הוא תיאור מקום התרועה בחצוצרות ובשופר בלבד. "לפני המלך ה'" מרמז על הזכרון לפני ה': "ונזכרתם לפני ה' אלקיכם" (במדבר י, ט), כפי שכתוב בפסוק שעוסק בתרועה בשעת מלחמה ובשעת צרה.

בכדי לתקוע בשופר ובחצוצרות במקדש צריך שיתמלאו שני תנאים: "תרועה" ו"זכרון". צירוף של שני התנאים הללו מתקיים רק בראש השנה ובעת צרה, ולכן רק אז תוקעים בחצוצרות ובשופר במקדש. בראש השנה נאמר: "בחדש השביעי באחד לאחד יהיה לכם שבתון זכרון תרועה" (ויקרא כג, כד) – הרי "זכרון" ו"תרועה" בכפיפה אחת, וכדברי הרמב"ם בספר המצוות שם: "כי הוא זכרון לפני ה'". לגבי מלחמה ועת צרה נאמר: "וכי תבאו מלחמה בארצכם על הצר הצר אתכם והרעתם בחצצרת, ונזכרתם לפני ה' אלקיכם ונושעתם מאיביכם" (במדבר י, ט) – גם כאן "זכרון" ו"תרועה" באותו פסוק. בפסוקי היובל נזכרת התרועה, כנאמר: "והעברת שופר תרועה בחדש השביעי בעשור לחדש ביום הפְּרִים תעבירו שופר בכל ארצכם" (ויקרא כה, ט); אך לא מופיע ביובל זכרון. וכך הם דברי הרמב"ם: "אין עניינה כעניין תקיעת ראש השנה... וזהו להוציא את העבדים". מתקיים כאן רק תנאי התרועה, אך חסר תנאי הזכרון. בקרבנות נאמר, אמנם, "והיו לכם לזכרון לפני אלקיכם" (במדבר י, ז); אך שם מדובר על תקיעה: "ותקעתם בחצצרת על עלתיכם ועל זבחי שלמיכם" (שם), ולא על תרועה. כאן מתקיים רק התנאי של זכרון, ולא התנאי של תרועה. בהקהל נאמר: "ובהקהל את הקהל תתקעו", ובמפורש נאמר: "ולא תריעו", וכן אין מדובר שם על זכרון.

לפי דברינו מיושבות כל הקושיות שהקשה המנחת חינוך על הרמב"ם ועל ספר החינוך. הרמב"ם לא כתב דבר ביחס לתקיעה במקדש בחצוצרה ובשופר, אלא רק לגבי ראש השנה ועת צרה, מאחר שבזמנים אלו בלבד מתקיימים התנאים הנדרשים לתרועה בחצוצרה ובשופר כאחד.

את טענתנו, שתקעו בחצוצרות ובשופר במקדש רק בראש השנה ובתענית, ניתן להוכיח משתי סוגיות מקבילות. בגמרא בראש השנה (כז ע"א) נאמר, שר' חלפתא רצה להנהיג תקיעה בראש השנה בחצוצרות ובשופר בציפורי (רש"י שם, ד"ה וכן הנהיג), וכן ר' חנניא בן תרדיון, "וכשבא הדבר אצל חכמים אמרו: לא היינו נוהגין כן (בחצוצרות ובשופר) אלא בשערי מזרח ובהר הבית בלבד".

הגמרא בתענית (טז ע"ב) מביאה את התוספתא בתענית (א, יג),⁶ ובה תיאור סדר התעניות במקדש ובגבולין. ההבדל הבולט בין סדר התעניות במקדש לבין התפילה שמחוץ למקדש הוא בנוסח הברכות. במקדש מברכים: "ברוך ה' אלקים אלקי ישראל מן העולם ועד העולם", ועונים: "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד", במקום עניית "אמן" כמקובל בכל מקום חוץ למקדש. בגמרא בתענית שם אין התייחסות לשאלה במה היו תוקעים, אך בסוף הברייתא בתענית נאמרה אותה הלשון שהובאה בגמרא בראש השנה שם: "וכן הנהיג ר' חלפתא בציפורי ור' חנניה בן תרדיון בסיכני, וכשבא הדבר אצל חכמים אמרו: לא היינו נוהגים כן אלא בשערי מזרח ובהר הבית בלבד". רש"י שם, ד"ה וכן הנהיג, ביאר: "כל מנהג זה נהג ר' חלפתא בצפורי"; ובד"ה לא היינו נוהגים כן, הוסיף: "שיהיו עונים אחריו 'ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד', אלא עונים 'אמן' בגבולין".

להנהגת רבי חלפתא ור' חנניה מתייחסת הברייתא בתענית רק באשר לברכות ולעניית "ברוך שם כבוד מלכותו", ולא ביחס לתקיעה בחצוצרות ובשופר. סביר להניח שר' חלפתא ור' חנניה נהגו באותו אופן שנהגו בבית המקדש לא רק במה שקשור לברכות ולענייתן, אלא אף במה שקשור לחצוצרה ולשופר. עובדה זו מחזקת את הנחתנו, שהתקיעה בחצוצרות ובשופר במקדש יחדיו היתה רק בראש השנה ובתעניות ציבור. כך עולה גם מדברי התוס' ר"ד לראש השנה כז ע"א, ד"ה רב פפא, ובדבריו לתענית טז ע"ב, ד"ה מעשה.

ב. השופרות והחצוצרות – כסף וזהב

בקשר לסוג השופר שבו תקעו במקדש, עולה מדברי תנא קמא במשנה בראש השנה שם, שבמקדש תקעו לכתחילה בשופר של יעל. כך הסביר הרמב"ן בדרשה לר"ה, עמ' רלא. גם הריטב"א לר"ה שם כותב, שבמקדש נהגו ביעל, וכן הסביר הרש"ש שם. רוב הראשונים לא הבחינו בין סוג השופר שבו תקעו במקדש ובגבולין, ולהלכה נקטו כדעת ר' יהודה במשנה, דעת ר' לוי בגמרא שם ודעת ר' אבהו בראש השנה (טז ע"א), שבראש השנה תוקעים בשל זכרים (=אילים). הרמב"ם, בהלכות שופר א, א, כותב אחרת, ולפיו תוקעים בשל קרן כבש כפוף.⁷ מחלוקת הראשונים היא בשאלה אם "בשל זכרים" דווקא, או שניתן לתקוע גם בסוג אחר, כדוגמת היעל (למעט קרן של פרה שפסול).⁸ עניין נוסף שקשור לדיוננו הוא, סוג השופר שבו תוקעים בתענית. תנא קמא במשנה סובר שתקעו בשל זכרים כפופים, ור' לוי בגמרא שם סובר שתקעו בשל

6. ראה בדברי הר"ש ליברמן, תוספתא כפשוטה, תענית, עמ' 1075.

7. עיין שם בהסברו של הרב יוסף קאפח, במהדורתו הערה ז-ח.

8. עיין: הרב יצחק שילת, זכרון תרועה, עמ' 3-35; הר"ד סולובייצ'יק, רשימת שיעורים, סוכה, עמ' רעח; הרב מנחם דב גנק, "מצוות כוהנים בתקיעה בחצוצרות", שנה בשנה תשנ"ב, עמ' 256-258.

פשוטים. כך על פי פירוש רש"י שם. הרמב"ם, בהלכות תעניות א, ד, לא כתב באיזה שופר תקעו בתעניות ציבור, ולדעת הלחם משנה ניתן לתקוע בכל שופר.⁹ בסוגיית סוג השופרות בר"ה ובתעניות לא נעסוק כאן, מאחר שלרוב הראשונים שאלה זו לא יחודית למקדש. נעסוק כאן בשאלת ציפוי פי השופרות במקדש, ובסוג החצוצרות בהם תקעו יחד עם השופרות בראש השנה ובתענית ציבור במקדש.¹⁰

1. ציפוי פי השופר במקדש

במשנה בראש השנה (ג, א) נאמר, שפי השופר של ראש השנה היה מצופה זהב, ופי השופרות של תעניות ציבור היו מצופים כסף. רש"י מפרש במשנה שם: "בשל מקדש קאמר". הגמרא (כז ע"א) שואלת לפשר ההבדלים בציפויים, ומשיבה שתי תשובות: א. "כל כנופיא דכסף הוא, דכתיב (במדבר י, ב): 'עשה לך שתי חצוצרות כסף' – בעת צרה תוקעים בחצוצרות של כסף, ולכן גם הציפוי של השופר הוא בכסף. ב. "התורה חסה על ממונם של ישראל", ולכן הציפוי הוא בכסף. אם כך, שואלת הגמרא, גם את השופר של ראש השנה יצפו בכסף? ומשיבה, שכבוד יום טוב עדיף.

הרמב"ם, בהלכות שופר א, ב ובהלכות תעניות א, ד כותב, שבראש השנה ובעת צרה תקעו במקדש בשופר ובחצוצרות, אך איננו מזכיר כלל את דין ציפוי פי השופרות בימים הללו. הלחם משנה בהלכות תעניות שם שואל מדוע, ונשאר בצ"ע. אמנם הרמב"ם, בהלכות שופר א, ו, עוסק בדין שופר שציפוהו בזהב בפיו ובמקומות אחרים, אך איננו מציין שזה קשור דווקא לשופר שתקעו בו במקדש.

2. החצוצרות במקדש – מכסף או מזהב?

עניין נוסף שיש לברר הוא: ממה היו עשויים החצוצרות בהם תקעו במקדש בראש השנה ובעת צרה? במשנה בראש השנה שם ובגמרא יש דיון בשאלה: ממה עשויים השופרות בראש השנה. אמנם לא ברור מהסוגיה שם ממה היו החצוצרות עשויות. גם כאן הרמב"ם, בהלכות שופר א, ב ובהלכות תעניות א, ד, איננו מזכיר כלל עניין זה. אמנם בסוגיית הגמרא שהבאנו לעיל הוזכר כבר הפסוק בפרשת החצוצרות, שם כתוב במפורש שהחצוצרות היו עשויות כסף.

בספרי (במדבר, סא) ובתוספתא חולין (א, יא) נאמר: "חצוצרות היו באים מן העשת (=גוש, מטיל) מן הכסף. עשאם מן הגרוטאות – כשרים, משאר מיני מתכות – פסולים". התוס' למנחות כח ע"א, ד"ה חצוצרות, מקשים ממקורות אחרים שמהם

9. עיין: הרב יצחק שילת, זכרון תרועה, עמ' 667–668.

10. עיין בדברי הרב משה שטרנבוך, מועדים וזמנים, א, סימן כד, הכותב שלדעת הרמב"ם, הלכות שופר א, א, גם במקדש נהגו בשופר בקרן כבש כפוף ולא ביעל, ומכאן שהרמב"ם לא פוסק כמשנתנו בעניין זה, ולכן להבנתו לא ציפוהו. עיין עוד בראב"ד שם, ובמשך חכמה לויקרא כג, כד.

עולה שהיו בביהמ"ק גם חצוצרות שלא היו מכסף; "ותירץ ר"ת, דשתי חצוצרות היו: לכוהנים בשל כסף, והלויים של קרני בהמה לכלי שיר". כך מובא גם בתוס' לזבחים סח ע"א, ד"ה כשהוא, ובתוס' לעבודה זרה מז ע"א, ד"ה קרניה. בתוס' בעבודה זרה שם מובא תירוץ נוסף בשם רבינו יהודה, לפיו הברייתא במנחות (כח ע"א) עוסקת אך ורק בחצוצרות שעשה משה במדבר, וממילא לפיו גם הפסוק "עשה לך שתי חצוצרות" הוא ציווי רק למשה, אך לדורות מותר לעשות את החצוצרות גם ממתכות אחרות. ראייתו היא מהתוספתא בסוטה (ז, ח), שם כתוב שבמעמד הקהל היו הכוהנים מחצצרים וחצוצרות של זהב בידיהם. כך מופיע בשמו גם בתוס' ר"י מפריז לעבודה זרה שם. הרמב"ם, בהלכות כלי המקדש ג, ה, פוסק:

בימי המועדות כולם ובראשי חודשים היו הכוהנים תוקעים בחצוצרות בשעת הקרבן, והלויים אומרים שירה, שנאמר: "וביום שמחתכם ובמועדיכם ובראשי חדשכם ותקעתם בחצוצרות". החצוצרה היתה נעשית מן עשת של כסף; עשה אותה מן הגרוטאות של כסף – כשירה, משאר מיני מתכות – פסולה.

המשנה למלך שם דן בדבריו, ומסקנתו היא שהרמב"ם סובר כר"ת. כך גם הסמ"ג, עשין קע. הרמב"ם איננו מזכיר בדבריו שגם בעת צרה ובראש השנה (שלא על הקרבן) היו תוקעים בחצוצרות מכסף, על אף שבתורה, בפרשת החצוצרות, נזכרה לפחות התרועה בעת צרה. אמנם מנה הרמב"ם בספר המצוות, עשה נט, את מצוות התקיעה בחצוצרות בעת צרה ביחד עם מצוות התקיעה בחצוצרות על הקרבנות, ולכן נראה שבעת צרה היו החצוצרות מכסף. הטורי אבן לראש השנה כו ע"ב, ד"ה ושני (בסופו), מוכיח זאת גם מכך שאת פי השופר בראש השנה ציפו בזהב, הואיל והשופר הוא עיקר מצוות היום, ואילו ביחס לתקיעה בעת צרה, שבה החצוצרות הן עיקר המצוה, לא צויין שמצפים אותן בכסף כפי שציפו את פי השופר, מאחר שאין ציפוי כסף ניכר על כסף. לכן ציפו את פי השופר של התקיעה בעת צרה בכסף, על אף שהוא הטפל באותו יום. הטורי אבן חוזר על כך גם בחידושו לראש השנה כז ע"א, ד"ה מ"ש התם דזהב. כשיטת הרמב"ם סובר גם החינוך במצוה שפד, ומדבריו עולה שהתקיעה על הקרבנות ובעת צרה היתה בחצוצרות של כסף. גם החינוך אינו דן בסוג החצוצרות שבהן תקעו בראש השנה במקדש. המנחת חינוך שם, אות ו, התייחס לכך, וכתב: "וגם החצוצרות שהיו תוקעים עם השופרות בראש השנה גם כן היו של כסף, כן נראה". התפארת ישראל למשנה בראש השנה שם, אות טו, כותב זאת באופן ברור: "ושתי חצוצרות מהצדדין – ב' אנשים בחצוצרות של כסף, כאותן של משה".

3. חצוצרות בעת צרה, בראש השנה ובהקהל

ברם נראה שניתן לבאר אחרת מדעת המנחת חינוך והתפארת ישראל. אין ספק שבעת צרה תקעו בחצוצרה מכסף; התקיעה בחצוצרות היא עיקר המצוה מהתורה, כאמור בפרשת החצוצרות, והשופר רק נלווה לחצוצרות, כדי לקיים את האמור בפסוק בתהלים. לעומת זאת, התקיעה בראש בשנה בחצוצרות ובשופר איננה קשורה כלל לאמור בפרשת החצוצרות. שם התקיעה בחצוצרות ובשופר באה למטרת קיומה של מצוות התקיעה בשופר ב"יום תרועה". כאן העיקר הוא השופר, והחצוצרה נלווית אליו, ושוב בכדי לקיים את האמור בתהלים.

השוני בציפוי השופרות מלמד על עניין זה: בעת צרה, שבו עיקר המצוה היא בתרועה בחצוצרה מכסף, כאמור בתורה, היו מצפים גם את פי השופר בכסף, לא רק לשם נוי, אלא גם בכדי להזכיר שרק כוהנים יתקעו בו, כאילו הוא עשוי כולו מכסף, כחצוצרות. שכן לגבי חצוצרות הכסף נאמר בפרשת החצוצרות: "ובני אהרן הכוהנים יתקעו בחצוצרות" (במדבר י, ח), ולקמן (בפרק ג) נראה שלשיטת הרמב"ם בהלכות תעניות ד, טו-יז, הכוהנים היו אלו שתקעו בחצוצרות ובשופר כאחד בעת צרה.

לעומת זאת, בראש השנה היו מצפים את פי השופר בזהב, ולא רק לנוי, אלא בשביל להדגיש שגם החצוצרה יכולה להיות מזהב, ובאופן כללי אף ממתכת אחרת, מאחר שהתקיעה בחצוצרה בראש השנה אינה נזכרת בפרשת החצוצרות, והיא טפלה למצוה המרכזית של ראש השנה, היא התקיעה בשופר. אלא שנראה שנהגו לתקוע בחצוצרות של זהב בשל כבוד יו"ט, כשם שציפוי פי השופר היה מזהב מנימוק זה.

ניתן להביא הוכחה לטענתנו, כי באירוע שלא נזכר בפרשת החצוצרות מותר לתקוע גם במתכת אחרת (אלא שנהגו בזהב), מהתוספתא בסוטה שהביא רבינו יהודה בתוס' בעבודה זרה מז ע"א, ד"ה בקרניה, המספרת שבמעמד הקהל תקעו הכוהנים בחצוצרות של זהב. וכך היא לשון התוספתא בסוטה (ז, ח):

אותו היום (=בהקהל) כוהנים עומדים בגדרים ובפרצות, וחצוצרות של זהב בידהם. תוקעין ומריעין ותוקעין. כל כהן שאין בידו חצוצרות – אומרים: דומה זה שאינו כהן. שכר גדול היה לאנשי ירושלים שמשכירין חצוצרות בדינר של זהב. בו ביום ראה ר' טרפון חיגר עומד ומתריע בחצוצרות; משם אמרו: חיגר תוקע במקדש.

בפרשת הקהל שבתורה לא נזכר שיש לתקוע בחצוצרות, ולכן תקעו בחצוצרות של זהב, וגם כוהנים בעלי מומים יכולים היו לתקוע בהקהל. אכן, המאירי לעבודה זרה מז ע"א מביא בשם רבותינו הצרפתים, שבמקורות שבהם מתוארת תקיעה בחצוצרות שאינן מכסף – הכוונה היא לחצוצרות שתקעו בהן בראש השנה. מכאן, שעל אף שיש בתקיעה בחצוצרות בראש השנה מימד של עבודת המקדש, בכל זאת כיון שבלאו הכי

אין מקיימים בכך את מצוות העשה של התורה לתקוע בחצוצרות של כסף, הרי שניתן היה לתקוע גם בחצוצרות שעשויות ממתכות אחרות, בכדי להבחין בין מצוות התקיעה בחצוצרות מהתורה לבין חובה אחרת שיסודה בהוראת הפסוק בתהלים. כך בראש השנה, וכך גם בהקהל.¹¹

4. "התורה חסה על ממונם של ישראל"

על פי זה נסביר גם את הסוגיה בראש השנה (כו ע"א). הגמרא שם השיבה בתשובתה השניה, שמצפים את פי השופר בעת צרה בכסף ולא בזהב, מאחר שהתורה חסה על ממונם של ישראל. על כך שאלה הגמרא: אם כן, שגם בראש השנה יצפו בכסף? והשיבה, שכבוד יום טוב עדיף. לכאורה העניין אינו ברור: מדוע השיקול של כבוד יום טוב גובר על העניין שהתורה חסה על ממונם של ישראל? בנוסף, אם כבר ציפו את השופר בראש השנה בזהב, הרי שניתן היה לשומרו גם למצבים אחרים, כגון עיתות צרה?

צריך לבאר זאת כך. הנימוק ש"התורה חסה על ממונם של ישראל" מופיע מספר פעמים בחז"ל בהקשר של בית המקדש, בכדי להסביר מדוע דברים מסויימים במקדש שבאו מתרומת הלשכה לא נעשו מזהב. הקלפי מעץ (יומא לט ע"א), המחטה מכסף (יומא מד ע"א), לחם הפנים מחיטים (מנחות עו ע"ב), השמן במנחות אינו זך וכתית (מנחות פו ע"א) ועוד. אמנם יש להדגיש, שנימוק זה מופיע גם בהקשרים אחרים הקשורים לממון פרטי. שבירת כלי החרס בלבד בנגעי בתים (תורת כוהנים, מצורע, פרשה ה), בענייני איסור והיתר (חולין מט ע"ב), בענייני שחיטה (חולין עז ע"א), דיני ממונות אינם צריכים דרישה וחקירה (ירושלמי סנהדרין ד, א, לפירוש קרבן העדה) ועוד.

וכאן היא נקודת ההבדל: החצוצרות שבהן תקעו בעת צרה הן חלק מכלי המקדש, ואף הרמב"ם הביא את דיניהן בהלכות כלי המקדש והעובדים בו ג, ה. רבינו גרשום לחולין מט ע"ב כותב, שהתורה ציוותה לעשות חצוצרות מכסף ולא מזהב, מפני שהתורה חסה על ממונם של ישראל. ביחס לשופרות שתקעו בהם בתענית לא כתוב במפורש שהם היו משל המקדש, אך סביר להניח שאם ציפוי הכסף שלהם היה משל הציבור (כיון שהתורה חסה על ממונם של ישראל), הרי שגם השופרות עצמם היו משל ציבור.

לעומת זאת, החצוצרה והשופר שתקעו בהם בראש השנה אינם חלק מכלי המקדש, אלא הם רכושם הפרטי של הישראלים או אף הכוהנים שתקעו בהם במקדש. לכן מצינו במעמד הקהל שהיו הכוהנים – כולל כוהנים בעלי מומים – משכירים חצוצרות מזהב מאנשי ירושלים ותוקעים בהם במקדש ומחוצה לו, בגדרים ובפרצות, שכן התקיעה

11. עיין עוד בדברי הר"ד סולובייצ'יק, שיעורים לזכר אבא מארי, ב, עמ' סז.

בחצוצרה בהקהל איננה מהתורה. זאת למרות הדעה בירושלמי מגילה (א, ה) הסוברת שְׁאִי-הֵיכֹלֶת לְתַקֹּעַ בַּחצוּצְרָה בַשַּׁבָּת דּוּחָה אֶת הַמַּעֲמָד לְיוֹם רֵאשׁוֹן, בַּמִּקְרָה שֶׁחַל מוֹצָאֵי הַחַג הָרֵאשׁוֹן בַּשַּׁבָּת; וְכך אֵף פֶּסֶק הַרְמַב"ם בַּהֲלֻכּוֹת חֲגִיגָה ג, ז. גַּם שֶׁם לֹא מִזְכִּיר הַרְמַב"ם מִמָּה הָיוּ עֲשׂוּיֹת הַחצוּצְרוֹת בַּמַּעֲמָד הַקֹּהֶל, מִפְּנֵי שֶׁעֲקֻרוֹנִית הֵן יְכוּלוֹת הָיוּ לַהֲעֵשׂוֹת מִכָּל מַתְכַּת שֶׁהִיא (אַלֵּא שֶׁנִּהְיָו בְּזָהָב). כֵּן גַּם לַגְּבִי רֵאשׁ הַשָּׁנָה. הַשׁוֹפָר וְהַחצוּצְרוֹת הֵם רְכוּשׁ פְּרֻטִי, וְלִכֵּן לֹא נִכְנַס כֵּאֵן הַשִּׁיקוּל שֶׁהַתּוֹרָה חָסָה עַל מִמוֹנָם שֶׁל יִשְׂרָאֵל, וּמִמִּילָא כְבוֹד יוֹם טוֹב עֲדִיף. כֵּן כּוֹתֵב גַּם הַרְבֵּי מִשֶּׁה בֶּן חַבִּיב, סֵפֶר יוֹם תְּרוּעָה לְרֵאשׁ הַשָּׁנָה כּו ע"ב, ד"ה רש"י וּפְיוֹ מִצּוּפָה זָהָב, אֵלֵּא שֶׁהוּא מַדְגִּישׁ אֶת הַהַבְדֵּל שְׁבִין חֲצוּצְרוֹת הַמִּקְדָּשׁ שֶׁבָּאוּ מֵהַצִּיבּוֹר לְבִין שׁוֹפְרוֹת שְׁתּוֹקְעִים בָּהֶם בְּבִתֵּי כְנֶסֶת שֶׁהֵם רְכוּשׁ פְּרֻטִי, וְלֹא חַיִּיבִים לִהְיוֹת רְכוּשׁ צִיבּוֹרִי. לְדַבְּרֵינוּ, גַּם בַּמִּקְדָּשׁ בְּרֵאשׁ הַשָּׁנָה הַשׁוֹפָר וְהַחצוּצְרוֹת לֹא בָּאוּ מִשֶּׁל צִיבּוֹר, וְלִכֵּן אֵינָם חַיִּיבִים לִהְיוֹת עֲשׂוּיִים כֶּסֶף.

הַאֲפֻשְׁרוֹת שֶׁהַחצוּצְרָה בְּרֵאשׁ הַשָּׁנָה תִּהְיֶה מִזָּהָב, וְכֵן פִּי הַשׁוֹפָר מִזָּהָב, אֵינָנָה סוֹתֶרֶת אֶת הַכֹּלֵל שֶׁנֶּאֱמַר בַּגִּמְרָא רֵאשׁ הַשָּׁנָה (כּו ע"א), שֶׁאֵין עוֹבְדִים בְּבִגְדֵי זָהָב מִפְּנֵי שֶׁמִּזְכִּיר אֶת חֲטָא הָעֶגְלָה, וְאֵין קְטִיגּוֹר נַעֲשֶׂה סְנִיגּוֹר. בְּעַל הַטּוֹרִים לְבַמְדַּבֵּר י, ב מִפְּרֵשׁ, שֶׁהַתּוֹרָה צִוּוֹתָה לַעֲשׂוֹת חֲצוּצְרוֹת מִכֶּסֶף וְלֹא מִזָּהָב, בְּכַדִּי שֶׁלֹּא לְהַזְכִּיר אֶת חֲטָא הָעֶגְלָה; אֲבָל הַסֵּבֶר זֶה שִׁיךְ רַק בַּמִּקְרָה שֶׁקִּיּוֹם הַמִּצְוָה נַעֲשֶׂה בְּדַבָּר שֶׁהוּא עֲצָמוּ מִזָּהָב. הַחצוּצְרוֹת בְּרֵאשׁ הַשָּׁנָה נְלוּוֹת לְמִצְוָה, וְהֵן לֹא עֵיקָרָה, וְלִכֵּן יְכוּלִים לִהְיוֹת גַּם מִזָּהָב. לַגְּבִי הַשׁוֹפָר עֲצָמוּ, שֶׁהוּא עֵיקָר הַמִּצְוָה, מִסְבִּיר בְּסֵפֶר יוֹם תְּרוּעָה שֶׁם, ד"ה וּפְיוֹ, שֶׁזֶהוּ רַק צִיפּוֹי חֲצוּצְרוֹת בְּזָהָב, וְהַקּוֹל אֵינָנו עוֹבֵר דְּרֻכּוֹ, וְלִכֵּן לֹא שִׁיךְ בְּזֶה הַכֹּלֵל שֶׁל "אֵין קְטִיגּוֹר נַעֲשֶׂה סְנִיגּוֹר". צִיפּוֹי כִּזֶּה מוֹתֵר עֲקֻרוֹנִית בְּכָל שׁוֹפָר, כְּסוּגִיית הַגִּמְרָא בְּרֵאשׁ הַשָּׁנָה (כּו ע"ב).

ג. הַתּוֹקְעִים בַּשׁוֹפְרוֹת וּבַחצוּצְרוֹת

כְּאֹמֵר, רַק בְּרֵאשׁ הַשָּׁנָה וּבַעֲת צָרָה הָיוּ תּוֹקְעִים בַּמִּקְדָּשׁ בַּחצוּצְרוֹת וּבַשׁוֹפָר. מִי הֵם הַתּוֹקְעִים: הָאֵם רַק הַכּוֹהֲנִים, כְּנֶאֱמַר בַּפְּרָשָׁת הַחצוּצְרוֹת: "וּבְנֵי אַהֲרֹן הַכּוֹהֲנִים יִתְקַעוּ בַּחצוּצְרוֹת" (בַּמְדַּבֵּר י, ח), הָאֵם הַכּוֹהֲנִים בְּלִבְד תּוֹקְעִים בַּמִּקְדָּשׁ שֶׁהַמִּצְוָה הִיא לְתַקֹּעַ וְלֹא לַהֲרִיעַ, אוֹ שֶׁמָּא זֶהוּ רַק בִּיחָס לַחצוּצְרוֹת, אֵךְ בַּשׁוֹפְרוֹת כָּל אָדָם יְכוֹל לְתַקֹּעַ?

הַרְבֵּי צְבִי פֶּסַח פְּרַנֵּק דֵּן בְּשֶׂאלָה זוֹ, וּלְפִיו יֵשׁ מְקוֹם לְשֶׂאוֹל הָאֵם תְּקִיעַת הַשׁוֹפָר בְּרֵאשׁ הַשָּׁנָה בַּמִּקְדָּשׁ הִיא מִצְוֹת הַיּוֹם שֶׁל רֵאשׁ הַשָּׁנָה, וְכִפִּי שֶׁמִּצְוָנוּ בְּלוּלָב שִׁישׁ מִצְוָה לְקַחַת בַּגְּבוּלִין, וְיַחַד עִם זֹאת יֵשׁ מִצְוָה נוֹסֶפֶת: "וּשְׂמַחְתֶּם לִפְנֵי ה' אֱלֹקֵיכֶם שִׁבְעַת יָמִים" (וַיִּקְרָא כג, מ), אוֹ שֶׁמִּצְוֹת תְּקִיעַת הַשׁוֹפָר בְּרֵאשׁ הַשָּׁנָה הִיא חֶלֶק מִתְּקִיעוֹת הַשׁוֹפָר שִׁישׁ בַּמוֹעֲדוֹת. הַנִּפְקָא מִינָה בֵּין הַדְּבָרִים, הִיא: אִם תְּקִיעָה זוֹ קְשׁוּרָה לְיוֹם עֲצָמוּ, אִזִּי גַּם יִשְׂרָאֵלִים יְכוּלִים לְתַקֹּעַ; וְאִם הִיא חֶלֶק מִעֲבוּדַת הַמִּקְדָּשׁ שֶׁל הַמוֹעֲדִים, הִרִי שֶׁרַק הַכּוֹהֲנִים רְשׂוּיִם לְתַקֹּעַ. כְּמוֹ כֵּן, אִם הִיתָה הַתְּקִיעָה חֶלֶק מִדִּינֵי רֵאשׁ הַשָּׁנָה, אִזִּי גַּם

אחרים יכולים לצאת בה ידי חובה; ואם היא חלק מעבודת הכוהנים במקדש, אזי אין יוצאים בה ידי חובת המצוה של תקיעת שופר של ראש השנה.¹² הרב פרנק מוכיח מהמדרש בספרי בהעלותך (שהזכרנו לעיל), המספר על כהן בעל מום שתקע, ומכאן שהתקיעה איננה מצד עבודת המקדש שבמועדים, אלא כתקיעת השופר של ראש השנה. כמו כן הוא מוכיח זאת מהרמב"ם, שהביא את דין תקיעת השופר בראש השנה בהלכות שופר, ולא בהלכות כלי המקדש. הרב פרנק מציין את דברי המנחת חינוך, מצוה שפד, הכותב:

נראה כי בשופר היו תוקעים בראש השנה והן בתעניות אפילו ישראלים, דבשופר לא מצאנו שום קפידא בכוהנים. אך בחצוצרות – אף בראש השנה, כיון שמצינו חצוצרות בכוהנים, גם כן בראש השנה היו הכוהנים בחצוצרות וישראל בשופר, הן בראש השנה והן בתענית, כן נראה לי.

ואכן, בספר החינוך שם כתב:

ואם עברו על זה הכוהנים ולא תקעו בשעת הקרבן, וכן אם לא תקעו בשעת הצרה – ביטלו עשה זו.

וממשיך הרב פרנק, שאף אם נאמר שהתקיעה במקדש היא חלק מעבודת הקרבנות, ולא מדיני ראש השנה, הרי שזה אמור אך ורק ביחס לחצוצרות, אבל במה שקשור לשופר – בוודאי דינו נובע מצד תקיעת השופר של ראש השנה, ולא כתקיעה על הקרבנות.

אולם נראה שהסבר המנחת חינוך אינו מתאים לדברי הרמב"ם. הרמב"ם, בהלכות תענית ד, טו-יז, מתאר את סדר התפילה בתענית ציבור בבית המקדש. בתפילה זו היו מוספים עוד שש ברכות, וכן הכוהנים היו תוקעים. וכך כותב הרמב"ם שם:

וחזן הכנסת אומר לתוקעים (לאחר ברכה ראשונה): תקעו, בני אהרן, תקעו... ואחר כך תוקעין הכוהנים ומריעין ותוקעין.

ולאחר ברכה שניה:

וחזן הכנסת אומר להם: הריעו, בני אהרן, הריעו... ואחר כך מריעין ותוקעין ומריעין. וכך על כל ברכה וברכה – באחת אומר: תקעו, ובאחת אומר: הריעו, עד שיגמור כל שבע ברכות. ונמצאו הכוהנים פעם תוקעין ומריעין ותוקעין, ופעם מריעין ותוקעין ומריעין שבע פעמים. ואין עושים הסדר הזה אלא בהר הבית בלבד, וכשהן תוקעין ומריעין שם – תוקעין בחצוצרות ובשופר כאחת, כמו שאמרנו.

12. הרב צבי פסח פרנק, מקראי קודש, ימים נוראים, עמ' קיא-קטז.

מדברי הרמב"ם עולה, שבעת צרה היו הכוהנים תוקעים הן בחצוצרות והן בשופר. קשה מאד לדקדק ברמב"ם שרק בחצוצרות היו הכוהנים תוקעים, ולא בשופרות, וכמו שהבין המנחת חינוך. כמו כן, בהלכות שופר לא הזכיר הרמב"ם דבר בשאלה, מי הם התוקעים.

נראה להסביר את שיטת הרמב"ם בהתאמה עם דברי המנחת חינוך, ולפיו בראש השנה מצוות היום בשופרות, ובתענית ציבור מצוות היום בחצוצרות. חז"ל למדו מהפסוק בתהלים, שבמקדש יש לתקוע בחצוצרות ובשופר כאחד, אלא שבראש השנה החצוצרות משמשות כסיוע בלבד לשופרות – שהם עיקר המצוה – בקיום הפסוק מדברי קבלה. בתענית ציבור השופרות מסייעות לחצוצרות – שהן עיקר המצוה – לקיים את הפסוק מדברי קבלה. בראש השנה המצוה העיקרית בשופר, ולא מצאנו בשום מקור שבשופר צריכים לתקוע כוהנים בלבד. בתענית ציבור המצוה העיקרית היא בחצוצרה, וביחס לחצוצרות נאמר בתורה במפורש: "ובני אהרן הכוהנים יתקעו בחצוצרות" (במדבר י, ח). סביר להניח, שהכוהנים הם אלו שתקעו גם בשופרות, אך אין הכרח בכך.¹³

ד. מקום התקיעה במקדש

בגמרא בראש השנה (כז ע"א) נאמר שהיו נוהגים לתקוע באופן המיוחד של המקדש: "בשערי מזרח ובהר הבית בלבד". היכן המיקום המדויק של שערי המזרח? רש"י מפרש: א. "חדא מילתא היא: בשערי מזרח בהר הבית". ב. "ויש אומרים בשערי מזרח בעזרת נשים".

שערי המזרח של הר הבית היו בכניסה לחצר בית המקדש, וכוננו "שער שושן" (מידות א, ג). שערי עזרת הנשים היו במעבר מחצר המקדש לעזרת נשים. מהרש"ש כאן ניתן להבין, ששערי המזרח של עזרת נשים הם שער ניקנור ושני הפשפשים שהיו בצידו,

13. לשאלת מי הם התוקעים, לא התייחס הרב שלמה גורן, "סדר תקיעת שופר וחצוצרות במקדש בהר הבית", משיב מלחמה, ד, עמ' תעב-תעז; הנ"ל, "תקיעת שופר במדינה ותקיעת שופר במקדש", מועדי ישראל, עמ' לח. יחד עם זה, במאמר אחר של הרב שלמה גורן, "המסתורין של יום הדין של ראש השנה", מועדי ישראל, עמ' כה, הוא כותב שבבית המקדש תוקעין אף בראש השנה שחל בשבת, מפני שהתקיעות במקדש הן תמיד תקיעות של שמחה ולא של יבבא, והן משתלבות במצוות התקיעה של שבת עצמה שהיתה במקדש, כנאמר "וביום שמחתכם ובמועדיכם ובראשי חדשכם ותקעתם בחצוצרות על עלתיכם ועל זבחי שלמיכם" (במדבר י, י). לדברינו, התקיעות בראש השנה אינן קשורות כלל לתקיעות של הקרבנות שהיו בבית המקדש, כולל בראש השנה ובמועדים ובשבתות, וממילא הן יכולות להיות גם של יבבא. ובכלל, לא מצאנו הבחנה בין אופי התקיעות של מקדש לגבולין. עיין עוד הרב יששכר תמר, עלי תמר, ירושלמי ראש השנה, עמ' ר; הרב יוסף דב סולובייצ'ק, רשימות שיעורים, סוכה, עמ' רעה; הרב מיכאל רוטנברג, "בין שופר לחצוצרות", צהר, טז (תשס"ג), עמ' 15-22.

שדרכם עברו מעזרת נשים לעזרת ישראל. לפי הפירוש הראשון ברש"י, כותב הרש"ש, שכוונת הגמרא היא לכל שערי המזרח שבבית המקדש: בעזרת ישראל ובעזרת נשים. גם באשר לתקיעה בתענית ציבור, עולה מהגמרא בתענית (טו ע"ב; טז ע"ב) שהיו עושים זאת בשערי מזרח ובהר הבית בלבד. רע"ב מפרש שם: שער מזרח של הר הבית ושער מזרח של עזרת נשים, וכך מפרש גם הרמב"ם בפירושו למשנה שם. הרע"ב והרמב"ם מחברים את שני הפירושים של רש"י יחד, ואינם רואים בהם שתי אפשרויות שונות. בפירוש זה מיושב קושי לשוני. בגמרא ראש השנה ובגמרא בתענית נאמר: "בשערי מזרח" – אך במזרח היה רק שער אחד: השער שבין חצר הר הבית והר הבית, וכן השער שבין עזרת נשים לחצר הר הבית. לפי רש"י בפירושו הראשון לראש השנה כז ע"א, לא ברור מהם "שערי" המזרח, שכן רש"י מציג את שני השערים הללו כשתי אפשרויות נפרדות. אך לדברי הרע"ב והרמב"ם בפירוש המשנה, הביטוי "שערי" המזרח מאפשר בחירה בין השערים השונים שבמזרח.

הירושלמי תענית (ב, י) גורס: "וכשבא הדבר אצל חכמים, אמרו: לא הינו נוהגין כן אלא בשער מזרח", כלומר: אין מדובר ב"שערים", בלשון רבים. גם הרמב"ם, בהלכות תעניות ד, טו, כותב: "כשהיו מתפללין על הסדר הזה בירושלים היו מתכנסין להר הבית כנגד שער המזרח". ואכן, בפירוש הביטוי "שער מזרח" נחלקו המפרשים על הירושלמי: קרבן העדה מפרש: שער מזרח של הר הבית, ופני משה מפרש: שער מזרח של העזרה (דהיינו עזרת נשים). שני הפירושים הללו הם, למעשה, שני הפירושים שהוזכרו לעיל בדברי רש"י לראש השנה כז ע"א.

הרמב"ם ביד החזקה, בדבריו על דיני ראש השנה איננו מפרט היכן תקעו במקדש, כפי שעשה זאת בהלכות בתענית. בהלכות שופר א, ב כותב הרמב"ם באופן כללי: "במקדש היו תוקעין בראש השנה בשופר אחד ושני חצוצרות". בהלכות תענית א, ד הוא כותב: "ואם היו במקדש מרעין בחצוצרות ובשופר... ואין תוקעין בחצוצרות ובשופר כאחד אלא במקדש". רק כשהרמב"ם מפרט את סדר התפילות והתקיעות במקדש בתענית ציבור כותב הרמב"ם בהלכות תעניות ד, טו: "כשהיו מתפללין על הסדר הזה בירושלים היו מתכנסין להר הבית כנגד שער המזרח", וכן שם בהמשך, בהלכה יז: "ואין עושים הסדר הזה אלא בהר הבית בלבד". יוצא אם כן שרק בהלכות תענית כתב הרמב"ם מפורש שסדר זה נוהג בשער המזרח של הר הבית (ולא בשער המזרח של עזרת נשים), בו בזמן שבהלכות שופר לא פירט היכן תוקעים.

הרב ישראל ליפשיץ, כותב שהיו תוקעים בחצוצרה ובשופר כנגד שער המזרח שבהר הבית, "וכפי הנראה שם היתה להם הבית כנסת שנזכרה ביומא ריש פרק ז".¹⁴ כוונתו לגמרא ביומא (סח ע"ב), האומרת שהכהן הגדול היה קורא בתורה ביום כיפור את קריאת

14. הרב ישראל ליפשיץ, תפארת ישראל לתענית, פרק ב, אות נו.

היום של בית הכנסת; ורש"י שם, ד"ה בית כנסת, מפרש: "בית הכנסת היה סמוך לעזרה בהר הבית". כלומר: בית הכנסת היה בתוך הר הבית בחצר המקדש, בין שער שושן – הוא הכניסה המזרחית להר הבית – לבין עזרת נשים.¹⁵

רבינו מנוח בהלכות שופר א, ב כותב על דברי הרמב"ם, האומר שרק במקדש תקעו בשופר וחצוצרות כאחד, שב"מקדש" הכוונה היא לכל ירושלים, ולא רק לבית המקדש עצמו. דברי רבינו מנוח דורשים בירור: מניין שדברי הרמב"ם כאן על תקיעה בחצוצרות ובשופר בראש השנה במקדש אמורים על כל ירושלים? שני מקורות יתכנו לדברי רבינו מנוח:

א. המשנה בראש השנה (ה, ג) ובסוכה (ג, יב) אומרת: "בראשונה היה לולב ניטל במקדש שבעה ובמדינה יום אחד, משחרב בית המקדש התקין ריב"ז שיהיה לולב נוטל במדינה שבעה זכר למקדש". הרמב"ם בפירוש המשנה כותב: "מדינה היא כל העיירות שבארץ ישראל, מלבד ירושלים". מכאן שלרמב"ם, "מקדש" – פירושו: כל ירושלים.¹⁶ אמנם, ביד החזקה פסק הרמב"ם את דין לולב בזמן המקדש, וכתב בהלכות לולב ז, יג: "ובמקדש לבדו נוטלין אותו בכל יום ויום בשבעת ימי החג, שנאמר: 'ושמחתם לפני ה' אלקיכם שבעת ימים'". שם לא כתב הרמב"ם ש"המקדש" הוא כל ירושלים. כך גם בספר המצוות, עשה קסט. מכאן שאם ביחס ללולב פסק הרמב"ם שרק במקדש עצמו נוטלים שבעה ימים, וציין את מקורו מהפסוק "לפני ה' אלקיכם", לא סביר שביחס לשופר כוונת הרמב"ם בפסיקתו ש"המקדש" הוא כל ירושלים.

ב. מקור שני שממנו יכול היה רבינו מנוח ללמוד את דינו, הוא מהלכה אחרת בהלכות שופר. במשנה בראש השנה (כט ע"ב) נאמר: "יום טוב של ראש השנה שחל בשבת במקדש היו תוקעים אבל לא במדינה. משחרב בית המקדש התקין ריב"ז שיהיו תוקעין בכל מקום שיש בו בית דין". גם שם מפרש הרמב"ם: "כבר ביארנו פעמים, כי 'המקדש' תיקרא ירושלים כולה, ו'מדינה' – שאר העיירות שבכל ארץ ישראל"

15. יתכן שזהו אותו בית הכנסת/בית מדרש שבו היו הסנהדרין יושבים בשבתות וימים טובים, כנאמר בתוספתא חגיגה ב, א, ובסנהדרין ז ע"א, וכן נפסק ברמב"ם, הלכות סנהדרין ג, א. ראה: הרב יחיאל מיכל טיקוצ'ניסקי, עיר הקודש והמקדש, חלק ג, עמ' קכא-קכד.

16. כך פירש הרמב"ם במקומות נוספים. דברי הרמב"ם מבוססים על הירושלמי בסוכה ג, יא, וראש השנה ד, ג. כך גם כתב הרמב"ם בפירוש המשניות לשקלים א, ג; מעשר שני ג, ד; ראש השנה ד, א. כדאי לציין שראשונים אחרים (כמו הרע"ב, רש"י והמאירי) חולקים על הרמב"ם. הרב יוסף אנגל, גליוני הש"ס לראש השנה כט ע"ב, מציין מקורות מהמדרש ש"מקדש" – פירושו: ירושלים. הרב יעקב עטלינגר, ביכורי יעקב, סימן תרנח, ס"ק א, כותב שלשיטת הרמב"ם, שמקדש=ירושלים, הרי שבזמן הזה נטילת לולב בירושלים כל שבעה היא מדאורייתא. הרב מאיר שמחה מדווינסקי, חידושי אור שמח לסוכה, עמ' רמב, כתב: "וזה שיבוש גדול, וחס מלהזכיר". אם דבריו נכונים, מדוע ריב"ז היה צריך לתקן נטילת לולב שבעה ימים זכר למקדש? וכן לפיו, יהיו תוקעים כיום בשופר ובחצוצרות גם בירושלים! ראה עוד: הרב שמואל יוסף זיון, "שופר במקדש ובמדינה", תורה שבעל פה ז, (תשכ"ה), עמ' יח-כ; הרב ישראל מאיר לאו, "נטילת לולב בירושלים בזמן הזה", יחל ישראל, ג, עמ' פא-צד.

(ראשונים אחרים רע"ב ורש"י ועוד חלקו על הרמב"ם בפירוש זה). ובהלכות שופר ב, ח, פוסק הרמב"ם:

כשגזרו לא לתקוע בשבת לא גזרו אלא במקום שאין בו בית דין. אלא בזמן שהיה בית המקדש קיים והיה בית הדין הגדול בירושלים, היו הכל תוקעין בירושלים בשבת כל זמן שבית דין יושבין; ולא אנשי ירושלים בלבד, אלא כל עיר שהיתה בתחום ירושלים והיתה רואה ירושלים – לא שתהיה בתוך הנחל – והיתה שומעת קול תקיעת ירושלים – לא שתהיה בראש ההר – והיתה יכולה לבוא בירושלים – לא שיהיה נהר מפסיק ביניהם – אנשי אותה העיר תוקעים בשבת בירושלים. אבל בשאר ערי ישראל לא היו תוקעין.

הראב"ד שם משיג על הרמב"ם. גם שם כותב רבינו מנוח שב"מקדש" – הכוונה היא לכל ירושלים, ומכאן שתקעו בכל ירושלים בחצוצרות ובשופר.

אך נראה שיש לדחות דברים אלו. שם מפורשת הסיבה להרחבת תחום התקיעה, והיא: הימצאות בית דין. עובדה זו היא הקובעת, ולא התקיימות התנאי של הפסוק "לפני ה'". לפי זה אכן ייצא, שבמקרה שראש השנה חל בשבת בזמן המקדש ונמצא בית דין בירושלים, יוכלו לתקוע בשופר בלבד בירושלים ובסביבתה הסמוכה; ורק במקדש עצמו תקעו בשבת בחצוצרות ובשופר.

הטורי אבן לראש השנה כז ע"א, ד"ה לר"א, שואל שאלה הפוכה מהבנת רבינו מנוח: לפיו, כיון שלמדו שבמקדש תוקעין בחצוצרה ובשופר מהפסוק "הריעו... לפני המלך ה'", הרי ש"לפני ה'" מתקיים רק במקדש עצמו, ולא בכל הר הבית? הוא מוכיח מדין שחוטי חוץ, ששם כתוב "לפני ה'", "ובכל זאת אם שחט בהר הבית ולא בעזרה חייב. הטורי אבן העיר זאת גם בדבריו לראש השנה ל ע"א, ד"ה בראשונה, בעניין נטילת לולב בירושלים בשבת.

אכן, כבר עמדו הפרשנים על כך שהביטוי "לפני ה'" סובל ביאורים שונים (ראה מלבי"ם לויקרא ו, ז). "לפני ה'" יכול להתפרש כמתייחס לירושלים, להר הבית, לשער העזרה, לעזרת נשים, לעזרת ישראל, לעזרת כוהנים, לצפון המזבח או למערבו, למזבח הזהב, למנורה, לקודש הקודשים, לבין בדי הארון שבקודש הקודשים.¹⁷ ממילא אם כאן חכמים הגדירו שהכוונה היא לשער המזרח בהר הבית, אין להרחיב את דבריהם לכל ירושלים או, לחילופין, לצמצמו רק לתחום המקדש עצמו.

17. עמד על עניין זה בהרחבה הגרי"מ טיקוצ'נסקי, עיר הקודש והמקדש, חלק ג, עמ' קיז-קכא.

ה. אופן התקיעה בחצוצרה ובשופרות כאחד

1. תרי קלי לא משתמעי

תקיעת שופר במקדש נעשתה באופן המתואר במשנה ראש השנה (ג, ג-ד):

שופר של ראש השנה... שתי חצוצרות מן הצדדין, שופר מאריך וחצוצרות מקצרות, שמצוות היום בשופר.

איך הדבר מתבצע בפועל? בכך עוסקת הגמרא בראש השנה (כו ע"א):

"ושתי חצוצרות מן הצדדים" – ותרי קלי מי משתמעי? והתניא: זכור ושמור בדיבור אחד נאמרו, מה שאין הפה יכולה לדבר ואין האוזן יכולה לשמוע! – לכך מאריך בשופר... אלא: תרתי קלי מחד גברא לא משתמעי, מתרי גברי משתמעי.

ומתרי גברי מי משתמעי? והא תניא: בתורה אחד קורא ואחד מתרגם, ובלבד שלא יהו שנים קורין (מסורת הש"ס: יהא אחד קורא) ושנים מתרגמין! – הא לא דמיא אלא לסיפא: בהלל ובמגילה, אפילו עשרה קורין; אלמא כיון דחביב יהיב דעתיה, הכא נמי כיון דחביב יהיב דעתיה ושמע. אלא למה מאריך בשופר? לידע שמצוות היום בשופר.

לפנינו שתי תשובות לשאלות: האם וכיצד יש לשמוע את התקיעה משני כלים, ומדוע יש להאריך בתקיעת השופר.

לפי ההסבר הראשון, אכן לא ניתן לשמוע את קול השופר ביחד עם תקיעת החצוצרות, ולכן מאריכים בתקיעת השופר, בכדי לקיים את מצוות השופר. הגמרא מקשה על הסבר זה מספר קושיות, המניחות שניתן לצאת ידי חובת מצוות שופר גם אם שמעו רק את קול השופר בלא קולות נוספים. מסקנת הגמרא היא, שהכלל "שני קולות לא נשמעים" אמור כשהשמיע הוא אדם אחד, אך משני בני אדם ניתן לשמוע את הקול החביב והרצוי יותר. זאת נלמד ממה שנאמר על שנים או יותר הקוראים מגילה והלל.¹⁸ כל זה בתנאי שהם משמיעים את אותו הקול (אותם תווים, גם אם לא אותם הצלילים), ולא קולות שונים (על פי תוס' לסוטה לט ע"ב, ד"ה עד). הסיבה שהשופר מאריך היא בשביל להודיע שמצוות היום בשופר.¹⁹

18. סוגיית "תרי קלי מתרי גברי משתמעי" חוזרת פעם נוספת בדיון הגמרא בראש השנה לד ע"ב, לגבי מי ששמע מתשעה בני אדם, אם יצא או לא, וראה רש"י, תוס', רשב"א וראשונים נוספים שם.

19. לפי הסבר הבבלי נראה שניתן להתכוון ולשמוע קול אחד מבין מספר קולות, למרות הקושי שבדבר, ולצאת בכך ידי חובה. נראה שדעה זו איננה תואמת את האמור בתלמוד ירושלמי: "והתני לא יהו שנים מתרגמין ואחד קורא? אית לך מימר מפני הברכה. אלא משום שאין שני קולות נכנסין לתוך

מכל מקום, לפי ההסבר הראשון אין יוצאים ידי חובה בתקיעה המשותפת של השופר והחצוצרה, ויוצאים ידי חובת שופר בתקיעה שבה מאריך השופר. לפי ההסבר השני, יוצאים בשמיעת קול השופר במסגרת התקיעה המשותפת של השופר והחצוצרה, והאריכות בתקיעת השופר – עניינה להודיע שמצוות היום בשופר. לפי ההסבר הראשון, בסוף כל תקיעה ותרועה משותפת יש לתקוע ולהריע בשופר כדי לקיים את המצוה; ואילו לפי ההסבר השני אין צורך בזה, מאחר שיוצאים ידי חובה בתקיעה המשותפת, ורק בתקיעה האחרונה יש להאריך. כך פירש הר"ן בחידושו לראש השנה שם.

הטורי אבן לראש השנה כז ע"א, שואל: אם ניתן לכוון ולשמוע את התקיעה החביבה, הרי שניתן לכוון ולשמוע את קול השופר גם אם הם מושמעים מאדם אחד? הוא מיישב, שאכן לפי ההסבר הראשון בתקיעה המשותפת הוא מכוון לשמוע את קול החצוצרות, ולכן יש צורך להאריך אח"כ בתקיעת השופר, שהיא עיקר מצוות היום. לא תיקנו חז"ל גם לצד ההפוך: שישמע בתקיעה המשותפת את השופר ואח"כ חצוצרות יאריכו, "דחיישינן שמא יתן לבו לשמוע קול חצוצרות ולא של שופר, מה שאין כן בחצוצרות, דאינן כל כך מצוה, לא חששו".

דבריו אינם ברורים כל צורכם: ההנחה שממנה יצא ההסבר הראשון היא, ששני קולות נשמעים כאשר שומע את החביב לו. גם שהחששות שהוא מציין אינם נזכרים בגמרא כלל. לא רק זאת: המצוה במקדש היא לתקוע בחצוצרות, ואין מצוה לשמוע את קול החצוצרות.

2. התקיעה במקדש – המקום או היום?

נראה להציע הסבר אחר לכל הדיון בגמרא. השאלה באשר לאופן התקיעה במקדש בחצוצרות ובשופר היא: האם תקיעה זו היא חלק מעבודת המקדש או שהיא חלק ממצוות היום?

לשאלה זו יש השלכות גם לתחומים אחרים, ונציין כמה מהם:

- א. מי הם התוקעים במקדש? אם זו מצוות מקדש – אזי רק הכהנים תוקעים, ובוודאי בחצוצרה; אם זו מצוות היום, אין מגבלה שדווקא כהנים יתקעו.
- ב. לצאת ידי חובת מצוות שופר. אם זו מצוות מקדש, הרי שאין יוצאים בה ידי חובת מצוות שופר; ואם זו מצוות היום, גם בתקיעה כזו יוצאים ידי חובת היום.
- ג. לשמוע או לתקוע? אם זו מצוות מקדש, המצוה היא לתקוע; אם זו מצוות היום, אזי המצוה היא לשמוע.

נראה ששני ההסברים בגמרא חלוקים בשורשם בנקודה זו. לפי ההסבר הראשון, כוונתה של שאלת הגמרא: "ותרי קלי מי משתמע" – היא לשאול: כיצד ניתן בפועל לצאת ידי חובת שופר? והלא שני קולות אינם נשמעים! תשובת הגמרא היא, שאכן בתקיעה המשותפת אין יוצאים ידי חובת מצוות היום לשמוע קול שופר. תוקעים בשופר ובחצוצרה במקדש כאחד, משום שכך עבודת היום במקדש. ביום התרועה, כשמריעים, עושים זאת בחצוצרה ובקול שופר. המצוה בתקיעה המשותפת היא לתקוע; אך אין מצוה בשמיעתם. רק בתקיעה שבה מאריכים יוצאים ידי חובת היום בשמיעת קול שופר. תקיעה זו צריכה להיעשות כהלכתה, מאחר שבה יוצאים ידי חובת היום.

לפי ההסבר השני, בתקיעה המשותפת יוצאים ידי חובת היום. אמנם תוקעים בשופר וגם בחצוצרה, כי כך תוקעים במקדש, אך אין זה מעבודת המקדש, ולכן ניתן לצאת ידי חובה אם מקשיב לתקיעה החביבה והרצויה לו. התקיעה שבה מאריכים בסוף היא הודעה לציבור שזו התקיעה המסיימת את מצוות היום. תקיעה אינה חייבת להיעשות כהלכתה, מאחר שהיא רק הודעה, ואין יוצאים בה ידי חובת היום.

3. לתקוע בחצוצרה ולשמוע קול שופר

לפי ההסבר השני, יוצא אדם ידי חובה בתקיעה המשותפת, אם כיוון לשמוע את קול השופר. כיצד יש להתייחס לקול החצוצרה? המשנה ברורה, בביאור הלכה סימן תקפת, ד"ה ואם שנים, כותב:

ואע"ג דגם החצוצרות צריך לשמוע, צריך לומר דאין החצוצרות עיקר חיוב באפי נפשה, ואינו אלא מתכסיי השופר. ואפילו לא שמע קול החצוצרות היטב, נמי לא איכפת לן. וכן מצאתי לריטב"א בראש השנה כז ע"א (ד"ה לאפסוקי), שכתב ג"כ כדברינו, וזה לשונו: "דהתם אין צריך אלא לשמוע קול אחד", דהיינו: השופר, שמצוות היום בשופר, ולהכי שפיר משתמע לכוון בקול השופר שהוא צריך לשומעו מבין קולות החצוצרות.

והוא מסיים שם:

הא לשמוע שניהם ממש בצריך להם – אפילו מתרי גברי לא משתמע, וכדבעינן למימר לקמן.

המעין בריטב"א יראה, שאין הוא אומר שגם את קול החצוצרות יש לשמוע. הוא כותב שאין צריך לשמוע רק קול אחד – את קול השופר. הוא איננו כותב שיש לשמוע גם את קול החצוצרה. אדרבה, מאחר שאין מצוה לשמוע את קול החצוצרה, אלא רק

לתקוע בה, נוח לשומע לכוון לשמוע את קול השופר. לסיכום, במקדש – מצוה לתקוע בחצוצרות, ולשמוע את קול השופר.

4. תקיעה גדולה

בספר מהרי"ל (מנהגים) הלכות שופר, יג, כתוב:

אמר מהרי"י סג"ל, דלהכי מאריכין בתקיעה אחרונה ונקראת תקיעה גדולה, למען ישמעו העם ויידעו שסיימו הקולות, ויאמרו 'אשרי העם יודעי תרועה'. והראיה – בפסוק: "במשך היבל המה יעלו בהר" (שמות יט, ג). נמצא שמשיכת הקול סימן סילוק שכינה ורשאין לעלות ההר, הכא נמי לא שנא.

הנהגה זו מזכירה את דברי הגמרא כאן: "לידע שמצוות היום בשופר", אם כי במשמעות אחרת. אכן, הרב יוסף כהן, הררי קדש (בתוך: הרב צבי פסח פרנק, מקראי קודש, ימים נוראים, עמ' נג) כותב: "אפשר שאנו מאריכין בתקיעה אחרונה זכר למקדש, היינו לתקיעות שתקעו במקדש".

ניתן ליישם את דבריו לפי שני ההסברים: לפי ההסבר הראשון, במקדש היו יוצאים ידי חובה רק בתקיעה שבה היו מאריכים, ולכן התקיעה הגדולה מזכירה תקיעה זו. לפי ההסבר השני, התקיעה שבה היו מאריכים נועדה להודיע שמצוות היום בשופר. גם כיום אנו מאריכים בתקיעה האחרונה, ומזכירים ומודיעים בכך שאנו זוכרים את שהיה במקדש.

סיכום

- א. הזמנים: תוקעים בחצוצרות ובשופר במקדש בראש השנה ובעת צרה בלבד (לדעת רש"י; לדעת המנחת חינוך: גם ביובל).
- ב. חצוצרות ושופר: התקיעה בחצוצרות בעת צרה נלוה בלבד לעיקר המצוה, בשל הוראת הפסוק חלק מעבודת המקדש. השופר בעת צרה נלוה בלבד לעיקר המצוה, בשל הוראת הפסוק בתהלים (צח, ו): "בחצוצרות וקול שופר הריעו לפני המלך ה'". בראש השנה עיקר המצוה היא בשופר, והחצוצרות נלוות למצוה בשל הוראת הפסוק בתהלים, אך אין בתקיעתן קיום מצוה כלשהי מהתורה. יחד עם זאת, ישנן התייחסויות שונות לתקיעה בחצוצרות, הנותנות להן מימד של עבודת מקדש.
- ג. התוקעים: בראש השנה בשופר יכולים התוקעים להיות גם ישראלים, ובעת צרה – רק כוהנים (לדעת המנחת חינוך: תמיד בשופרות תוקעים ישראלים, ובחצוצרות כוהנים).

ד. המקום במקדש: תוקעים בשער העזרה בהר הבית, בין שער שושן בכניסה המזרחית להר הבית לבין שער עזרת נשים.

ה. חצוצרות מכסף או זהב, ציפוי השופר בכסף או זהב: החצוצרות בהן תקעו בתענית ציבור הן עיקר המצוה, והם היו מכסף, כאמור בתורה בפרשת החצוצרות. את השופרות הנלווים ציפו בכסף. מאחר שהתורה חסה על ממונם הציבורי של ישראל, לא ציפו אותם בזהב. החצוצרות שבהן תקעו בראש השנה לא חייבות היו להיות מכסף, הואיל ואינן נזכרות בפרשת החצוצרות בתורה, והן נלוות לשופר שהוא עיקר מצוות היום. החצוצרות יכולות להיות עקרונית מכל מתכת שהיא, אך בשל כבוד יום טוב הן נעשו, כנראה, מזהב, ובזהב ציפו גם את פי השופר.

ו. השמיעה מחצוצרה ושופרות: תוקעים בשופר ובחצוצרות כאחד, אך יש לכוון לשמוע את השופר בראש השנה ואת החצוצרות בעת צרה. מאריכים לתקוע בכלי, על מנת להודיע שבו מצוות היום; זאת מאחר שנפסק שתרי קולות משני אנשים נשמעים.